

İngilis dilində feili sifət tərkibləri

Sevinc Nəcim qızı Yusifova

Azərbaycan Dillər Universiteti

E-mail: yusifova.sevindj@gmail.com

Rəyçilər: filol.ü.f.d., dos. S.B. Mustafayeva,
filol.ü.f.d., dos. C.M. Babayev

Açar sözlər: feili sifət, feil tərkib, məna, ünsiyyət, kateqoriya

Ключевые слова: причастие, глагол, конструкция, значение, общение, категория

Key words: participle, verb, construction, meaning, communication, category

Müasir ingilis dilində feilin üç şəxssiz forması müəyyən edilmişdir:

1. Məsdər;
2. Feili sifət;
3. Cerund (7, s. 229).

Bu formaların koqnitiv-semantik təhlili müasir ingilis dilinin quruluşunun ümumi xarakteristikası baxımından maraqlı kəsb edir. Bu formaların səciyyəvi cəhəti feilin şəxssiz formaları sisteminin inkişaf etməsi və onların işlənmə xüsusiyyətləri ilə birbaşa bağlıdır. İngilis dilində feilin şəxssiz formaları feil və ismi xüsusiyyətləri olması ilə diqqəti cəlb edir.

Məşhur dilçi B.N. Jiqadlo (14, s. 141) qeyd edir ki, feilin şəxssiz formalarının feil əlamətləri aşağıdakılardır:

1) onlara xas əlamətlər, lakin özünəməxsus xüsusiyyətlərə də malik olan, zaman, tərz və növ;

2) vasitəsiz tamamlıq qəbul etmək qabiliyyəti və zərfliliklə təyin edilməsidir. Bu xüsusiyyət feilin şəxslil formalarının daxil ola bildikləri eyni tipli birləşmələrdə öz əksini tapmasıdır. Beləliklə, feillik əlaməti ingilis dilində feilin şəxssiz formalarında zaman, tərz və növ kateqoriyalarında və həmçinin öyrənilən formaların fəaliyyət göstərdiyi söz birləşmələrinin xarakteristikasında öz əksini tapır.

Müqayisə edək: / reading a book aloud / - / without reading a book aloud/ - / to read a book aloud/ - / I am reading a book aloud//

Əksər linqvistik mənbələrdə feilin şəxslil formalarını şəxssiz formalardan fərqləndirən əsas əlamət kimi feili sifət, cerund və məsdərə şəxs, zaman və tərz qrammatik kateqoriyalarının məxsus olmamasıdır ki, bunun nəticəsi kimi, onlar feilin şəxslil formalarına xas olan xəbər sintaktik funksiyasını yerinə yetirə bilməməsidir.

Feilin şəxssiz formalarının ismi xüsusiyyətləri onların yerinə yetirdikləri koqnitiv-semantik funksiyalarda təzahür edir. Bu münasibətdə feilin şəxssiz formaları eynicinsli deyildir və hər bir forma onu digərlərindən fərqləndirən, yəni yalnız ona xas mənalarda çıxış etməsindədir.

Bu münasibətdə şəxssiz formaları (məsdər və cerund) onlara xas olan ismi və sifətə xas olan (feili sifət) xüsusiyyətləri hiş edib saxlayır, halbuki feili əlamətlər onların tarixi inkişaf prosesində qazandıqları keyfiyyətdir. Şəxssiz formaların inkişaf tarixi onların tədricən feili sistemə daxil olmasının tarixidir və bunun nəticəsi kimi müasir ingilis dilində onların xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılmasında həqiqi ismi xüsusiyyətlə müqayisədə feili xüsusiyyətləri daha mühümdür.

Məsdər feil və ismə xas xüsusiyyətləri özündə birləşdirir. Məsədrin feilə xas xüsusiyyətlərə zaman, növ, tərz kateqoriyalarına malik olması, asılı sözə malik olması və zərfliliklə təyin

olunmasındadır (14, s. 164).

Məsədrin cümlədə tamamlıq funksiyasında çıxış edə bilməsi də onun ismə xas olan xüsusiyyətlərindədir.

Müasir dilçilikdə dil hadisələrinə funksional aspektdə yanaşma mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dilçilik elmində funksional yanaşma məsdərin də araşdırılmasında xüsusi nəzəri əhəmiyyətə malikdir, çünki məsdər feil və isim arasında ortaq yer tutduğundan və ikili xarakterə malik olduğundan məhz funksional aspektdə və koqnitiv-semantik baxımdan həmin nitq hissələrinin xüsusiyyətləri bu və ya digər dərəcədə özünü büruzə verir (14, s. 164).

O Musayev feilin şəxslı forması ilə şəxssız forması arasındakı fərqlilikləri belə sıralayır:

1. Feilin şəxslı formasından fərqli olaraq, onun şəxssız formaları kəmiyyət, şəkil və şəxs kateqoriyasını ehtiva etmir;

2. Feilin şəxssız formaları ikili xassəyə malikdir. Məsdər və cərund feil və isim; feili sifət isə feil və isim xassəsinə malikdir;

3. Feilin şəxssız formaları ayrılıqda cümlənin xəbəri ola bilmir. Onlar ancaq xəbərin bir hissəsi funksiyasında çıxış edir (7, s. 224).

L.V. Kauşanskaya yazır: “Feilin şəxssız formalarından fərqli olaraq, onun şəxssız formalarına xas olan zaman məfhumu mütləq deyildir. Feilin şəxssız formalarına xas olan zaman məfhumu nisbi hesab edilir” (12, s. 119). Feilin şəxssız formalarının zamanı feilin şəxslı formasının ifadə etdiyi hərəkətin zamanından asılı olaraq müəyyən edilir. Yəni feilin şəxssız formalarının zamanı hərəkətin indiyə, keçmişə və gələcəyə aid olduğunu deyil, onun zamanca feilin şəxslı forması ilə ifadə edilən hərəkətdən əvvəl və ya eyni zamanda icra olunduğunu göstərir (7, s. 229).

Nümunə 1:

He decided to go to London. (O, Londona getməyə qərar verdi).

Bu nümunədə feilin şəxssız formasına, yəni “to go” (getmək) məsdərinə xas olan zaman göstərir ki, onun bildirdiyi hərəkət, yəni “getmək”, feilin şəxslı formasının (decided) ifadə etdiyi hərəkətlə (qərara almaq – keçmiş zamanda) eyni vaxtda yerinə yetirilmişdir.

Nümunə 2:

He seems to have written the letter. (Görünür, o, məktubu yazıb).

Bu nümunədə isə feilin şəxssız formasının (to have written) malik olduğu zaman göstərir ki, feilin şəxssız formasının işlədildiyi hərəkət (məktubun yazılması), şəxslı formanın ifadə etdiyi hərəkətdən (məktubu yola salma hərəkətindən) əvvəl icra edilmişdir.

Məlumdur ki, dilçilik elminin digər problematik məsələlərin həllində olduğu kimi, məsdərin koqnitiv-semantikasının öyrənilməsinin hərtərəfli və düzgün təsnif edilərək qruplaşdırılması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Əlavə etmək lazımdır ki, məsdərin koqnitiv-semantik xüsusiyyətinin üzə çıxarılmasında söz birləşmələri müxtəlif xüsusiyyətləri ilə, müxtəlif formalarda özünü göstərir. Azərbaycan dilçiliyində söz birləşmələrinin üç növü qeyd edilir. Ə. Abdullayev, Y. Seyidov, A. Həsənov bu barədə belə yazırlar: “Təbə edən tərəfin ifadə vasitəsinə görə söz birləşmələri üç cür olur: ismi birləşmələr, zərf birləşmələri və feili birləşmələr” (4, s. 40).

Ə. Abdullayev birinci tərəfi ismin adlıq halındakı sözlə, ikinci tərəfi feili sifətlə ifadə olunan birləşmələrin tərəfləri arasındakı əlaqələrdən bəhs edərək yazır: “Bizə görə, / sən yazandır /, / sən yazdığındır/ və /sənin yazdığındır / tərkiblərində təbə edən üzvlə (feili sifət) təbə olan üzv arasında idarə əlaqəsi mövcuddur; çünki /yazandır /, / yazdığındır/ sözləri özlərindən qabaq işlənən /sən/ və /sənin/ sözlərini məhz bu şəkildə idarə edir...” (5, s. 51).

Müasir ingilis dilində də məsdər adlı şəxssız forma mövcuddur. Tarixən məsdər feili ismin

qarşısında işlənərək *yönlük hal* mənasını ifadə etmişdir. Sonralar isə feili isim feil istiqamətində inkişaf edib, feili xüsusiyyət kəsb etmiş, sözünü *to* isə öz mənasını itirərək ədata, yəni məsdərin formal əlamətinə çevrilmişdir (7, s. 231).

Müasir ingilis dilində məsdərin özünün morfoloji forması vardır. Məsdər “to” ədatı ilə işlədilir. Məsələn, / to go / (getmək), / to do / (etmək), / to speak / (danışmaq), / to write / (yazmaq), / to understand / (başə düşmək), / to open / (açmaq) və s. *To* ədatı dilimizdə məsdərin morfoloji formasının göstəricisi olan –maq, –mək şəkilçilərinə uyğun gəlir. Məsələn, to sell (satmaq), to see (görmək), to recognize (xatırlamaq), to change (dəyişmək), to call (çağırmaq) və s.

Məsdər üç kompleksin tərkibinə daxil olur: tamamlıq məsdər kompleksi (the Objective Infinitive Complex), mübtəda məsdər kompleksi (the Subjective Infinitive Complex) və sözünülmə məsdər kompleksi (the for-to Infinitive Complex) (7, s. 230). Tamamlıq məsdər kompleksi iki hissədən ibarətdir: tərkibin birinci hissəsi ümumi halda olan isim və ya obyekt halında olan əvəzlikdən ibarətdir. İkinci hissə isə şəxs tərəfindən icra edilən hərəkəti ya isimlə və ya əvəzliklə ifadə olunmuş və üzərində iş yerinə yetirilən obyektə bildirən məsdərdən ibarətdir.

Məsələn: ingilis dilində / I saw him walk in the garden // (Mən onun bağda gəzdiyini gördüm) və ya / I saw the birds fly in the sky // (Mən quşların səmada uçduğunu gördüm).

Tamamlıq məsdər tərkibli cümlələr / to see /, / to hear /, / to feel /, /to watch/, / to notice /, / to find /, / to observe / feillərindən sonra mürəkkəb tamamlıq funksiyasında çıxış edir.

Məsələn: ingilis dilində / We noticed him come in time // (Biz onun vaxtında gəldiyini müşahidə etdik); / I watched the snow fall // (Mən qarın necə yerə düşdüyünü seyr edirdim); / She watched the children play in the yard // (O, uşaqların həyətdə oynadığını gördü).

O. Musayev də müasir ingilis dilində aşağıdakı məsdər tərkiblərinin olduğunu qeyd edir: tamamlıq məsdər tərkibi, mübtəda məsdər tərkibi, for - sözünülmə məsdər tərkibi (7, s. 250).

O. Musayev müasir ingilis dilində tamamlıq məsdər tərkibinin ümumi halda isim və yaxud obyekt halda olan əvəzlik və məsdərdən ibarət olduğunu yazır (7, s. 239). Məsələn: ingilis dilində / I watched the girls dance in the hall // və ya / I heard the bird sing // və s.

Tamamlıq məsdər tərkibləri hissə və əqli qavrayış ifadə edən feillərdən sonra tamamlıq feili sifət tərkiblərinə yaxınlığı ilə diqqəti cəlb edir. Məsələn: / I saw them playing football // və / I saw them play football // cümlələri arasında fərq odur ki, birinci cümlədə yalnız fakt qeyd edilir, lakin ikinci cümlədə hərəkət proses kimi ifadə edilir.

Feili sifətin təyin olunan ismə münasibəti hər bir feili sifətin sadə budaq cümləsi kimi çıxış etməsi ilə izah olunur. A.İ. Smirnitkiyə görə, inkişaf nəticəsində feili sifət tərkibi yalnız budaq cümləyə deyil, həm də müstəqil cümləyə çevrilə bilər. Например: / Человек, сидящий в углу, читает книгу // - / Человек, который сидит в углу, читает книгу // - / Человек читает книгу; он сидит в углу //.

Bu nümunələrdə feili sifət sanki əlavə predikativlik çalarına malikdir. Feili sifətlə ifadə olunmuş təyin hazır tərzdə verilmir, sanki nəqlətmə prosesində əlavə qeyd kimi birləşir. / Человек, сидящий в углу, читает книгу // cümləsini (İnsan ... küncdə oturmuş ... kitab oxuyur) kimi başə düşmək olar. Feili sifətlə ifadə olunmuş əlamət feilin zaman əlaməti kimi anlaşılır və onun təyin olunan isimlə əlaqəsi daha canlıdır, nəinki adi təyini (atributiv) əlaqə və bu mənada onda müəyyən predikativlik çaları vardır. Postpozitiv təyinin isimlə əlaqəsi predikativ əlaqəyə daha yaxındır, nəinki postpozitiv təyinin isimlə əlaqəsi.

Feili sifət üç kompleksin tərkibinə daxil olur: tamamlıq feili sifət kompleksi (the Objective Participle Complex), ismi feili sifət kompleksi (the Subjective Participle Complex) və müstəqil feili sifət kompleksi (the Absolute Participle Complex). Tamamlıq feili sifət kompleksi iki his-

sədən ibarətdir: tərkibin birinci hissəsi ümumi halda olan isim və ya obyekt halında olan əvəzlikdən ibarətdir. İkinci hissə isə şəxs tərəfindən icra edilən hərəkəti və ya isimlə və ya əvəzliklə ifadə olunmuş və üzərində iş yerinə yetirilən obyektə bildirən feil sifətlərdən ibarətdir.

Məqalənin aktuallığı. Feilin şəxssiz formalarının ümumi aspektlərinin öyrənilməsi, fərqləndirilməsi və müəyyən edilməsi məqalənin aktuallığını təşkil edir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalənin elmi yeniliyi müasir dilçilikdə feili sifət tərkiblərinin öyrənilməsi ilə bağlıdır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədə tədqiq edilən vasitələr tələbələr, müəllimlər, tədqiqatçılar və digər hərbi sahə ilə maraqlanan şəxslərin düzgün istifadəsinə yardımçı ola bilər.

Ədəbiyyat

1. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dilində təktərəfli və mürəkkəb təyini söz birləşmələri. Bakı: Maarif, 1957.

2. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. I kitab. -Bakı: 1963.

3. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Qismət, 2007.

4. Бархударов Л.С, Штелинг Д. А. Грамматика английского языка. М.: Высшая школа, 1973.

5. Блох М.Я. Вопросы изучения грамматического строя языка. М., 1976.

6. Блох М.Я. Теоретические основы грамматики. М.: Высшая школа, 1986.

7. Верба Л.Г, Верба Г.В. Грамматика современного английского языка. М., 2001.

8. Виноградов В.В. Грамматика русского языка. М.: Высшая школа, 1972.

С.Н. Юсифова

Частичные конструкции на английском языке

Резюме

Предложения причастия позволяют нам излагать информацию более экономичным способом. Они образуются с использованием причастий настоящего времени (ходя́ба, чтение, видение, ходьба и т. д.). Причастий прошедшего времени (ушел, прочитал, видел, прошел и т. д.). Или причастий совершенного времени (ушел, прочитал, увидел, прошел и т. д.). В статье говорится, что в английском языке есть четыре конструкции.

S.N. Yusifova

Participial constructions in English

Summary

Participle clauses enable us to say information in a more economical way. They are formed using present participles (going, reading, seeing, walking, etc.), past participles (gone, read, seen, walked, etc.) or perfect participles (having gone, having read, having seen, having walked, etc.). The article states that there are four constructions in English.

Redaksiyaya daxil olub: 03.12.2021